

Jelka Vince Pallua, *Zagonetka virdžine*. Etnološka i kulturnoantropološka studija, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb 2014., 310 str.

Jelka Vince Pallua etnologinja je čiji interes za status žena u tradicijskoj kulturi nije kratkog daha. Njime se bavi tijekom cijele svoje znanstvene karijere pored istraživanja tema poput povijesti hrvatske etnologije, tradicijske kulture jadranskog Sredozemlja i mitologije, da nabrojimo samo neke. Od devedesetih godina 20. stoljeća intenzivno se bavi istraživanjem virdžina, poznatih još kao ostajnice ili tobelije.

Knjiga koju predstavljamo temelji se na njezinom doktoratu obranjenom 2000. godine i posvećena je svim "nevidljivicama" iz povijesti. Žene su, kako navodi u uvodu, bile dvostruko nevidljive u povijesti: i kao istraživačice i kao istraživane. Za razliku od žena u svijetu privatnosti koje gotovo da i ne postoje za povjesničare, virdžine su prisutne, jer bivajući društveno muškarci postaju predmetom istraživačkog interesa. U prilog ženskoj nevidljivosti pridonose dodatno i one same vrlo često jako izraženom mizoginijom.

Tko je i što je zapravo virdžina? Virdžina, zavjetovana djevica, žena je koja živi u celibatu, odijeva se i ponaša kao muškarac i ima sva prava kao muškarci. Riječ je o običajno-pravnoj instituciji, kada djevojka, zbog nedostatka muškaraca koji osiguravaju opstanak obiteljskog imena odnosno roda, preuzima mušku ulogu. Ta je pojava bila raširena u dinarskim predjelima zapadnog Balkana, a prisutna je i danas ponegdje u sjevernoj Albaniji te Crnoj Gori.

Autorica zagonetku virdžina analizira kroz pet poglavlja. Uvodno poglavlje "Tragom virdžina" već naslovom ukazuje na vremensku i prostornu potragu za virdžinama. Zanimljiv je i paradoks koji navodi: za razliku od povijesnih nevidljivica istraživačica, o ovoj su temi uglavnom pisale žene. Drugo poglavlje "Rasprostranjenost pojave" temelji se na građi iz pisanih izvora od druge polovice 19. stoljeća do danas na različitim jezicima te na upitnicama *Etnološkog atlasa*. U tome poglavlju predstavlja i dvije etnološke karte: prva je izrađena na temelju upitnica, dok su za drugu poslužili pisani izvori, u kojima nalazimo preko 300 potvrda o virdžinama. U potpoglavlju o "amazonkama" u Istri autorica analizira upitnice i pokazuje da usprkos nizu jednakih obilježja ne možemo govoriti o virdžinama u tom dijelu Hrvatske. Poglavlje završava analizom mogućih virdžina na Apeninskom poluotoku.

"Raznoliko lice virdžine" treće je poglavlje u kojem se prikazuju raznolikosti pojave virdžine i neujednačenosti osobina, načina ponašanja, odijevanja, poslova koje obavlja ili naziva. *Virdžineša, tombelija, muškobanja, baba devojka, momak devojka, muška devojka, starosedelka*, samo su neki od brojnih naziva. Upitnička građa, koja se pak razlikuje od pisanih izvora, nudi nam i motive za postajanje virdžinom. Nepostojanje muškog nasljednika jedan je od razloga, dok je drugi ljubav, odnosno žalost za poginulim mladićem: "djevojka kojoj je momak poginuo obukla je mušku odjeću i otišla u hajduke", stoji u jednom od zapisa. Bez obzira na to je li djevojčica predodređena za mušku ulogu od rođenja ili najranijeg djetinjstva ili je, pak, ulogu muškarca u kući žena preuzela u zreloj dobi, zajedničko im je, zaključuje autorica, da je virdžina društvena institucija čiji je zadatak uklopiti se u određene potrebe obitelji i društva te je zbog toga društveno prihvaćena i cijenjena.

Četvrto i najduže poglavlje nosi naslov knjige. U njemu autorica promatra pojavu virdžine iz povijesne perspektive kako bi utvrdila vrijeme i uzroke nastanka tog kulturnog fenomena. Zagonetka virdžine se višestruko raspliće, najprije kritikom dvoje autora oprečnih interpretacija virdžine Marijane Gušić i Mirka Barjaktarevića, potom analizom tog fenomena sa stajališta pojednostavljenih, odnosno stereotipnih interpretacija kategorija matrijarhata i patrijarhata balkanskog tipa. Autorica ističe da je za razumijevanje pojave virdžina nužno napustiti unaprijed zadane istraživačke modele i teorijske pristupe. Virdžina, kao i krvna osveta, dijelovi su običajnog prava koji pridonose uspostavljanju narušene društvene ravnoteže pri čemu virdžina ispunjava nedostatak

muškog potomka. Ta običajno-pravna dosjetka, kako je naziva autorica, važna je za funkcioniranje zajednice, a ne za poboljšanje položaja pojedinca. Iako se virđžine u posljednja dva desetljeća intenzivno interpretiralo s feminističkih pozicija, Jelka Vince Pallua drži da feministički ključ nije onaj kojim se može otvoriti zagonetka virđžine. Neosporno je da se u slučaju virđžine radi upravo o kulturno oblikovanoj društvenoj pojavi koja ima za cilj održanje uspostavljenog reda, a ne njegovo podrivanje ili subverziju. Isto tako, smatra ona, pogrešno je u virđžini tražiti iskorak u emancipaciji žena i ostvarenju ravnopravnog položaja žena u društvu, a još manje je virđžina izraz individualne potrebe za iskazivanjem rodnog identiteta. Takvo stajalište drži jednim od neoromantičnih mitova. Romantični mit onaj je nešto stariji, koji virđžine vezuje uz matrijarhat u kojem su žene imale vlast i neobuzdanu slobodu. S time je povezano i idealiziranje praiskonskog, prirodnog, egzotičnog, što je za Evropljane s kraja 19. i ranog 20. stoljeća upravo bio ovaj dio Balkana. A njega je valjalo civilizirati i pripitomiti. Neoromantičarsko tumačenje, pa bilo ono i feminističko, samo je, smatra autorica, drugo lice zapadnjačkog paternalizma i imperijalne politike spram Drugog.

Posljednje poglavlje "Etnogram – kronološki niz svjedočanstava" donosi niz pojedinačnih slučajeva virđžina zapisanih od 1860. do 2014. godine. Autorica navodi kako se time razbija mit o njima kao amazonkama koje žive samo u sjećanjima te upućuje na njihovu doduše rijetku, ali ipak vidljivu prisutnost i danas. U tom će poglavlju čitateljima zacijelo biti osobito zanimljive fotografije koje datiraju od početka 20. stoljeća do 2008. godine, koje pokazuju ne samo njihovu različitost, nego i načine na koje ih vide fotografi pojedinih razdoblja.

Jelka Vince Pallua polazi sa stajališta da valja razbiti mitove u interpretaciji virđžine kao endemske kulturne pojave na zapadnom Balkanu, jer su neegzaktni. Da bi razlučila mit od zbilje i razotkrila zagonetku virđžine koja se ne dotiče samo spolnog, odnosno rodnog identiteta, nego i povijesnih presjecišta, etničke i religijske pripadnosti, usmjerila se etnološkim, kulturnoantropološkim i povijesnim istraživanjima. Stoga je ova knjiga važan prinos o virđžinama pa onda i o ženama "nevidljivicama iz povijesti".

Željka Jelavić

Mirna Tkalčić-Simetić, Hrelić. Antropologija prijepornog mjesta, Hrvatsko etnološko društvo, Zagreb 2015., 112 str.

Knjiga Mirne Tkalčić-Simetić bavi se, kao što to i njezin naslov sugerira, zagrebačkim *buvljakom*, to jest sajmom rabljene robe koji se već trideset i šest godina kontinuirano održava podno gradskog odlagališta otpada, u naselju Jakuševac. Fokus autoričina zanimanja usmjeren je na iščitavanje značenja koja Hrelić poprima u premreženostima političkog, ekonomskog, urbanističkog, medijskog diskursa te diskursa onih koji su svojim bivanjem, životnim navikama i potrebama *umješteni* u Hrelić kao njegovi sudionici: prodavači, kupci i predstavnici Uprave sajma. Kovitlacu različitih i višerazinskih značenja koja izranjaju iz te mreže Tkalčić-Simetić analitički pristupa uvodeći koncepte "prijepornog prostora" i "heterotopije", u kojima vidi plodonosna sredstva za razumijevanje, s jedne strane, "uvjeta proizvodnje prijepornih značenja", a s druge, "putokaz za razumijevanje njegova otklona od društvene normativosti" (str. 8). U osloncu na relevantne teorijske uvide o tim i njima srodnim pojmovima, a u kontekstu izrazite kompleksnosti i međusobne ovisnosti značenja koja taj sajam poprima na različitim razinama, odlučila je istraživanje predstaviti kroz dvije temeljne perspektive: "društvenu proizvodnju" i "društveno oblikovanje" Hrelića.

Povijesno-urbanistički i političko-ekonomski kontekst nastajanja i egzistencije sajma, kako u fizičkom tako i u simboličkom smislu, u središtu su zanimanja cjeline koja se bavi "društvenom